

Ekologiya sohasida xalqaro hamkorlik zaruriyati

Andijon Davlat Pedagogika instituti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya
yoʻnalishi 2-bosqich talabalari

Umarjonova Malika

Komilova Barchinoy

Annotasiya: Inson tabiiy resurslarini oʻzlashtirishi davomida tabiatga maʼlum darajada yetkaziladigan zarami kamaytirish, muhitni tozaligini saqlash boʻyicha ayrim xalqlar va mamlakatlar miqyosida olib borilayotgan ishlar chuqur tarixiy ildizga ega.

Abstract: In the course of human exploitation of natural resources, it is necessary to reduce the damage caused to nature to a certain extent, to maintain the cleanliness of the environment on the scale of some nations and countries. the ongoing work has deep historical roots.

Аннотация: В ходе эксплуатации человеком природных ресурсов необходимо в определенной степени снизить ущерб, наносимый природе, сохранить чистоту окружающей среды в масштабах некоторых народов и стран. проводимая работа имеет глубокие исторические корни.

Kalit soʻzlar: birlashuv, mustaqillik, hamkorlik, adaptatsiya, himoya, taʼsir, oʻzaro bogʻliqlik, ifodalashuv.

Inson tabiiy resurslarini oʻzlashtirishi davomida tabiatga maʼlum darajada yetkaziladigan zarami kamaytirish, muhitni tozaligini saqlash boʻyicha ayrim xalqlar va mamlakatlar miqyosida olib borilayotgan ishlar chuqur tarixiy ildizga ega. Miloddan ancha ilgari Qadimgi Vavilon va Xitoyda oʻrmonlami, Hindistonda hayvonlami, Rim podsholigida suvlami asrash tartibqoidalarining qonun kuchiga kiritilganligi, qonunga xilof ish tutganlarga ogʻir tan jazosining tayinlanganligi ajdodlarimizning tabiatga qanchalik eʼtiborli boʻlganliklaridan darak beradi. Tabiiy boyliklami tobora koʻp oʻzlashtirish hisobidan kapitalistik jamiyatining rivojlanishi undagi baʼzi mamlakatlar hududida tabiiy resurslarining jiddiy kamayib ketishiga, suv, havo va tuproqning ifloslanishiga olib keldi. Kapitalistik mamlakatlar mustamlaka va qaram mamlakatlarining tabiiy resurslaridan ayamasdan foydalandilar va u yerlaming tabiatiga jiddiy ziyon yetkazadilar. Shuning uchun ham

ular oldiga tabiatdan foydalanish va uni muhofaza qilish ishlarini tartibga solish zaruriyati boshqalardan ko‘ra ancha oldinroq ko‘ndalang bo‘lib chiqdi. Buning uchun tabiiy resurslar, ulaming turlari va zahiralarini o‘rganish, ulami muhofaza qilish tadbirlarini ishlab chiqish asosiy masalalardan biriga aylandi. AQSh va Angliyada bu borada maxsus ilmiy tadqiqot institutlari tashkil qilinib, ularga keng ko‘lamda ishlash sharoitlari yaratib berildi. Rivojlangan mamlakatlarda tabiat muhofazasiga doir tartib va qonunlar boshqalarga ko‘ra ancha ilgari kengroq va chuqurroq tatbiq qilindi. AQSh va Ruminiyada neft konlaridan qat’iy qoida asosida foydalanish qonunining o‘rnatilishi, Angliyada ov hayvonlarini ko‘paytirish bo‘yicha zakazniklar tashkil qilinishi, Avstraliya va Hindistonda tuproq eroziyasining oldini olish bo‘yicha qat’iy choralarining belgilanganligi hayot taqozosidan kelib chiqqan bo‘lib, tahsinga sazovor ishlardir. Lekin tabiat muhofazasifing alohida olingan bir mamlakat hududida u yoki bu ma’noda bajarilishi yetarli samara bermaydi. Binobarin, sayyoramiz yagona va yaxlit bo‘lib, uning tabiati va boyliklarining muhofaza etilishi umuminsoniy vazifadir. Tabiatni muhofaza qilish masalalari o‘zlarining katta-kichikligi va xarakteriga ko‘ra lokal (kichik), regional (umumdavlat) va global (umumjahon) mavqelarida hal qilinadi. XX asrning oxirlariga kelib u ko‘pgina masalalar bo‘yicha global mavqega ega bo‘ldi va butundunyo ahamiyatiga molik darajaga ko‘tarildi. Atrofmuhitning sofliqini saqlash, atmosfera havosini va undagi ozon pardasini muhofaza qilish, issiqlik balansini saqlash, dunyo okeanlarini ifloslanishdan asrash, kamyob o‘simlik va hayvonlarning genetik fondini saqlab qolish kabi bir qator muammolar paydo bo‘ldi-ki, bularni alohida olingan bir mamlakat va hatto ayrim bir qit’a miqyosida ham hal qilishning imkoni yo‘q. Bunday global masalalar faqatgina umumjahon miqyosida fikr va kuchlarni birlashtirib, kelishib ishlagandagina hal etilishi mumkin. Tabiat muhofazasi bo‘yicha global masalalarni hal qilish ikki shaklda amalga oshiriladi:

- davlatlararo ikki yoki ko‘p tomonlama hamkorlik shartnomalari va bitimlar tuzish;
  - tabiat muhofazasi bilan shug‘ullanadigan Xalqaro tashkilotlarni tuzish va ularning faoliyat ko‘rsatishini ta’minlash.

Bu ikkala shakl o‘rtasida ko‘pincha ma’lum bir chegara qo‘yilmay, ular baravariga olib boriladi. Binobarin, davlatlararo shartnoma va bitimlarning tuzilishida Xalqaro tashkilotlarning roli ta’sirchan bo‘ladi.

Tabiatni muhofaza qilish bo'yicha davlatlararo shartnoma va bitimlar odatda bir xil geografik regionda joylashgan yoki tabiiy sharoiti va tabiatdan foydalanish bir-birigi o'xshash bolgan ikki yoki bir nechta davlat o'rtasida tuziladi. Global masalalami hal qilishda Xalqaro tashkilotlar tashabbusi bilan davlatlararo deklaratsiya va konvensiyalar ham ishlab chiqilishi mumkin. Davlatlararo dastlabki hamkorlik shartnomalari hayvonot dunyosini qo'riqlash va uning resurslaridan foydalanishni tartibga solishdan boshlandi. 1875-yilda Avstro-Vengriya va Italiya birgalikda qushlarni muhofaza qilish bo'yicha deklaratsiya qabul qilishdi. 1897-yilda Rossiya, Yaponiya va AQSh Tinch okeanida dengiz mushuklarini birgalikda qo'riqlash va ulardan foydalanish to'g'risida bitim tuzishdi. Davlatlar o'rtasida hamkorlik ayniqsa XX asming ikkinchi yarmida keskin rivojlandi. 1950-yilda Yevropa yowoyi qushlaming barcha turlarini va ular yashaydigan joy laming tabiiy muhitini muhofaza qilish bo'yicha davlatlararo bitim imzolandi. Ma'lumki, qushlar o'zining mavsumiy ko'chib yurishida chegara bilmaydi - bir mamlakat hududida qishlagan ba'zi turlar yozda boshqa mamlakat hududiga borib yashaydi va ko'payadi. Ularning qishlov va yozlov manzillari orasidagi yo'l bir nechta mamlakatlami kesib o'tadi. Bahor va kuzda qushlar ana shu mamlakatlar hududi orqali harakat qiladi va u yerlarda yo'lyo'lakay ovqatlanib, dam oladi. Bunday qushlaming alohida olingan bir yoki ikki mamlakat hududida qo'riqlanishi yetarli natijani bermaydi. 1971-yilda Eronning Ramsar shahrida 61 davlat ishtirokida suv va botqoqlik qushlarini asrash bo'yicha bitim tuzilib, unda bitimga qo'shilgan davlatlar hududidagi 400 ta ko'l va botqoqlik hududlarini alohida muhofaza ostiga olish belgilandi. Ko'pgina davlatlarda ayniqsa kamayib qolgan hayvon turlarini birgalikda qo'riqlash to'g'risida bitimlar tuzilishi bunday turlami qirilib ketishdan asrash, ularning genofondini saqlab qolishda katta rol o'ynaydi. Bunday hamkorlikka 1974-yilda Rossiya, AQSh, Kanada, Daniya va Norvegiya davlatlari o'rtasida Arktikada oq ayiqni muhofaza qilish to'g'risida tuzilgan bitim yaqqol misol bo'ladi.

XX asming ikkinchi yarmida insonlar tomonidan kamyob dorivor o'simliklami yig'ish va chetga sotish, chet ellar uchun xaridorgir bo'lgan teri, shox, tish va patlarga ega bo'lgan hayvonlami ovlash avj oldi. Chetga sotish maqsadida ko'p miqdorda maymunlar, sayroqi va yirtqich qushlar, shuningdek toshbaqalar va boshqa hayvonlar tutildi. Tabiiy boyliklar bilan bo'ladigan ana shunday noqonuniy savdo-sotiqning oldini olish maqsadida 1973-yilda davlatlararo konvensiya tuzndi.

Konvensiyaga ko‘ra savdoga qo‘yilishi mumkin bo‘lgan o‘simlik va hayvon turlari har bir davlat hududida o‘sha davlatning harakatdagi qonunchiligi asosida qo‘riqlanadi va ulami chetga noqonuniy sotish ta‘qiqlanadi. Hayvonlar muhofazasi bo‘yicha tuzilgan Xalqaro bitimlarning ko‘pchiligi baliq, kit va shu singari suv hayvonlarini ovlashni tartibga solishga qaratilgan. Bu masalada hozir 70 dan ortiq shartnomalar tuzilgan. Ularning dastlabkisi 1882-yilda Rossiya, Norvegiya, Shvetsiya, Angliya va Fransiya ishtirokida Shimoliy dengizda baliq ovini tartibga solish masalasida tuzilgan edi. Hozirgi vaqtda bunday shartnomalar dunyo akvatoriyasining katta qismini qamrab olgan. Masalan, 1957-yilda Tinch okeanida suv mushuklarini, 1958-yilda ochiq dengizlardagi tirik organizmlarni, 1959-yilda Antarktika tabiiy komplekslarini, 1966-yilda atlantika skumbriyasini, 1969-yilda Janubiy-Sharqiy Atlantikadagi barcha turdagi suv hayvonlarini muhofaza qilish va shunga o‘xshash ko‘pgina davlatlararo shartnomalar tuzildi. Ma‘lumki, suv transporti suvni ifloslovchi asosiy manba hisoblanadi. Suvni neft va neft mahsulotlari bilan ifloslanishdan saqlash hozirgi zamonning jiddiy masalalaridan biridir. Chunki 100 litr suvni ifloslash uchun 1 litr neft kifoya, holbuki ehtiyotsizlik oqibatida yoki tankerlarning nazarda tutilmagan avariylari sababli okeanlar suviga har yili millionlab tonna neft mahsulotlari qo‘shiladi. Bu borada ham davlatlar orasida tuzilgan bir qator bitimlar mavjud. 1954-yilda London shahrida 20 ta davlat ishtirokida tuzilgan Konvensiya okean qirg‘og‘ining har qaysi davlat chegarasidan 250 km ichkarigacha bo‘lgan masofada suvga neft mahsulotlari to‘kishni ta‘qiqlaydi. 1962-1969-yillarda bu Konvensiya kuchaytirilib, suvga neft to‘kishni butunlay ta‘qiqlaydi. 1972 va 1973-yillari London shahrida tuzilgan yangi Konvensiyaga ko‘ra, dunyo okeanlarini nafaqat neft bilan balki ulami hech bir chiqindi bilan ham ifloslanmaslik belgilandi. Davlatlararo bitimlarning muvaffaqiyati shundaki, ulardagi bandlarning bajarilishi bo‘yicha davlatlar bir-birini nazorat qiladi. Davlatlararo bitimlar bilan biosferadagi boshqa tarkibiy qismlarning muhofazasi ham qamrab olingan. Bunga misol qilib atmosfera havosining birgalikda muhofaza qilinishini keltirish mumkin. Atmosfera oqimlari harakati bilan bir mamlakat havosiga chiqarilgan zaharli moddalar boshqa mamlakatlarga ham tarqalishi tabiiy. 1935-yilda AQSh bilan Kanada o‘rtasida tuzilgan bitim Yevropa Ittifoqining “Havoni ifloslanishdan saqlash Deklaratsiyasi” prinsiplariga misol bo‘ladi. Hozirgi kunning muhim vazifasi butun dunyoda tinchlikni saqlash, yer, suv va havodan harbiy maqsadlarda foydalanmaslikdir. 1963-yil Moskva shahrida

imzolangan bitim atmosferada, kosmik fazoda va suv ostida yadro qurolini portlatmaslikni nazarda tutadi. Hozirgi paytda bu bitimga 100 dan

ortiq davlatlar qo‘shilgan. 1977-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bosh Assambleyasi tabiiy muhitni ifloslamaslik va undan harbiy maqsadlarda foydalanmaslik to‘g‘risida muddatsiz Konvensiya qabul qildi.

2.2. Xalqaro tabiatni muhofaza qilish tashkilotlari Insoniyatning olib borayotgan ishlab chiqarish faoliyati natijasida atrof-muhit holatining yomonlasganligi tufayli, atmosfera havosini, suv havzalarini va tuproqni zaharli gazlar, suyuq va qattiq chiqindilar bilan ifloslanishi oqibatida eng awa'ra ichimlik suvi, foydali qazilmalar hamda qayta tiklanmaydigan tabiiy resurslarning tanqisligi sezilib bormoqda. Shuning uchun ham yer sharida atrof-muhitni muhofazasi muammosi eng dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Ushbu ekologik muammolami va tabiatni muhofaza qilishni xalqaro doirada muvofiqlashtirish, uning yechimiga qaratilgan takliflarni umumlashtirish maqsadida quyidagi bir qancha xalqaro tashkilot va komissiyalar tuzildi hamda ularning faoliyati yo‘lga qo‘yilgan.

- © Atom energiyasi bo‘yicha xalqaro agentlik;
- © Atrof-muhit dasturiga ixtisoslashgan xalqaro tashkilot;
- © Barqaror rivojlanish bo‘yicha Hukumatlararo komissiya;
- © Birlashgan Millatlar Tashkiloti;
- © Butunjahon meteorologik tashkiloti;
- © Butunjahon sog‘liqni saqlash tashkiloti;
- © Global ekologik jamg‘arma;
- © Yovvoyi tabiatni muhofaza qilish xalqaro fondi;
- © Yevropa Iqtisodiy Komissiyasi;
- © Yevropa xavfsizligi va hamkorligi tashkiloti;
- © Jahon banki;
- © Iqlim va atrof-muhitni tadqiqot qilish xalqaro markazi;
  - © Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot uchun tashkiloti;
- © Qushlarni muhofaza qilish Xalqaro Kengashi,
- © Markaziy'Osiyo Hududining ekologik markazi;
- © Ovchilik bo‘yicha Xalqaro muvofiqlashtiruvchi Kengash;
- © Orol dengizini qutqarish xalqaro jamg‘armasi;
- © Suv xo‘jaligini muvofiqlashtirish Hukumatlararo komissiya;

Foydalanilgan adabiyotlar :

- 1 . Ekalogiya Sattorova Z.M
2. Ekalogiya , biosfera va tabiatni muhofaza qilish Ergashev . A
- 3 . Ekalogiya A. Rafiqov , Q. Abirqulov
1. Yormatova D.Y. Ekologiya (Tadqiqot usullari va jihozlari) T.: “ILM ZIYO”, 2014. – 272 b.
2. Гиляров А.М. – Популяционная экология. М.: МГУ, 1990.
3. Кашкаров Д.Н. – Основы экологии животных. М.: Медицина, 1938.
4. Кашкаров Ю.Д., Аюпов А.Н. – Умуртқали хайвонлар экологияси (ўқув қўлл). Тошкент: ЎЗМУ, 2005.
5. Наумов Н.П. – Экология животных. М.: Высшая школа, 1963.
6. Одум Ю. – Экология. 2-х томах. М.: Мир, 1986-1989гг.
7. Степановский А.С. – Общая экология. М.: Юнити. 2001.
8. Турсунов Х.Т., Рахимова Т.У. – Экология. Тошкент: Чинор, 2006.
9. Чернова Н.М., Былова Л.М. – Экология. М.: Просвещение, 1981.
10. Эргашева А.Э. – Умумий экология. “Ўқитувчи” 2003 й.
11. Ahmatqul Ergashev-Umumiy ekologiya Toshkent "O‘zbekiston"2003
12. A.K. Xusanov -Hayvonlar ekologiyasi "Usmon Nosir media" nashriyoti Andijon -2022.

Research Science and Innovation House